

Олександр Полісаєв

ПОЛІСАЄВ Олександр — кандидат філософських наук, професор кафедри соціології і політології Київського національного авіаційного університету. Галузь наукових інтересів — соціальна філософія та філософія історії.

ІМПЕРСЬКІ МІФОЛОГЕМИ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ: ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ

Вступ. Процес утвердження державності в українському суспільстві супроводжується перманентними спалахами соціально-політичної напруженості, які за своїми значеннями та наслідками далеко виходять за межі звичайного політичного протистояння в країнах з усталеними демократичними традиціями. Причому періоди перманентних політичних криз хоча і змінюються етапами відносної стабілізації, однак вони негативно впливають на динаміку соціальних трансформацій у цілому, перетворюючись на визначальну характеристику нинішнього стану нашої держави. У середовищі як політиків, так і частини науковців, традиційним стало пояснення такого роду соціально-політичної нестабільності причинами історичного характеру, перш за все радянським минулим. Власне, і високий рівень корупції, безвідповідальність верхніх суспільних прошарків, непрофесіоналізм чиновництва, злочинність, духовний занепад та моральна деградація цілих суспільних верств в Україні досить часто тлумачаться як спадок тоталітарної доби. До того ж аналогічні процеси

спостерігаються практично на всьому пострадянському просторі, що слугує додатковим підтвердженням зазначених вище висновків. Однак виникає питання: пострадянський простір дає нам зразки різного подолання комуністичного минулого — від динамічних спільнот країн Балтії, до формування автократичних режимів Центральної Азії, що тяжіють до класичних східних деспотій. Україна в цьому переліку посідає «золоту» середину, значно відстаючи від лідерів перегонів пострадянських спільнот та водночас не йде в ніяке порівняння з одіозними політичними режимами, що утворились у результаті розпаду СРСР.

Постановка завдання. Стартові можливості трансформацій пострадянських республік суттєво різнились між собою, адже за оцінками ряду авторитетних фахівців, саме Україна в силу географічного положення, економічного розвитку, потужного людського потенціалу, природних чинників та ряду інших складових, мала виняткову можливість ще в кінці дев'яностих років минулого століття вийти на рівень середньорозвинутих європейських держав. Саме тому виникає закономірне питання, наскільки виправданими були такого роду прогнози та які можливі прорахунки стратегічного характеру не дали змоги українському суспільству реалізувати власний потенціал. На нашу думку питання риторичне, адже колишня радянська номенклатура, сформована та вихована в межах концептуальних підходів індустріального суспільства, за визначенням була нездатною побачити нові горизонти становлення постіндустріального розвитку, де інституційним фактором виступає не технологічна складова індустріального виробництва, а перш за все — системне використання людського фактору та максимально повне розкриття особистісних якостей кожного члена суспільства, зайнятого у виробництві. Зазначена теза може здатись дуже загальною, адже протягом десятиріч у СРСР вона розглядалась як центральна в теоретичних пошуках вітчизняних філософів,

однак наукові розвідки такого роду суттєво розходились із практичною реалізацією всебічного розвитку особистості, яка звично розглядалась номенклатурою як інструментарій для втілення масштабних індустріальних проєктів. У свою чергу, дисбаланс між якістю трудової діяльності значної кількості радянських людей та можливостями їх творчої самореалізації все більше поглиблювався, що, власне, і стало однією з причин скептичного ставлення широкого загалу до перспектив становлення всебічно розвинутої особистості взагалі. Більше того, дана проблема стала розглядатись як одна з комуністичних міфологем, яка не має нічого спільного з реаліями життя. Саме тому аналіз регенерації імперських міфологем на пострадянському, зокрема українському, просторі, та шляхи подолання їх є актуальними та значимими як у теоретичному, так і практичному сенсах.

Аналіз досліджень і публікацій. З огляду на актуальність проблеми функціонування імперських міфологем у посттоталітарному суспільстві, це питання протягом століть порушувалось видатними мислителями, починаючи з Платона. Помітний внесок у розробку імперської складової соціального міфу було зроблено Г.Гегелем, М.Еліаде, Е.Кассілером, Дж.Кемпбеллом, Б.Маліновським, Ф.Ніцше, К.Хюбнером, К.Юнгом, Е.Фроммом, Е.Анчел та ін. Цієї теми торкалися і вітчизняні дослідники минулого століття — А.Афанасьєв, М.Бердяєв, Ф.Буслаєв, П.Гуревич, О.Лосєв. Серед сучасних дослідників слід вказати українських та російських науковців — Ю.Баумана, Є.Головаху, В.Горського, О.Гриценка, Т.Євгенєвої, С.Кара-Мурзу, В.Малахова, Н.Паніну та інших. У працях зазначених дослідників розглядаються концептуальні підходи щодо дослідження проблем соціального міфу та специфікації його функціонування у перехідних спільнотах. Для українського суспільства вказана проблема особливо актуальна, адже подолання духовних засад тоталітарної свідомості корелюється з імперською

міфологемою парадигмою, які часом тлумачаться як тотожні. Однак такого роду підходи, вважаємо, можуть призвести до серйозних прорахунків методологічного характеру, коли, скажімо, необхідність подолання тоталітарної свідомості буде коригуватись із регенерацією імперських міфологем.

Основна частина. Початок дев'яностих років минулого століття продемонстрував успішність перш за все тих громадян, які не були обтяжені моральними чеснотами та не відзначались глибиною духовних запитів, а часом і інтелектом. Таким чином на зміну одному комплексу міфологем комуністичного гатунку, прийшов інший, згідно з яким сучасна духовна парадигма в основі своїй повинна базуватися на засадах меркантильного прагматизму та пролонгації ідей ринкового лібералізму. Однак ліберальна модель розбудови соціально-економічних засад ринкового суспільства, по-перше, не буде сприйнята широким загалом як оптимальна, по-друге, вона не здатна дати адекватну відповідь на виклики часу в сучасному українському суспільстві. Адже розпад СРСР зумовив не лише зміну духовних пріоритетів, але й необхідність формування формотворчої державницької парадигми, основаної на довірі та повазі до власних державних інституцій. А цементуючим фактором такого роду процесів виступає перш за все національна еліта, на яку покладається особлива відповідальність, корельована потребою у високому моральному авторитеті. Однак ми бачимо, що вітчизняна еліта, болісно розлучаючись із номенклатурним минулим та перебуваючи в стадії формування, роз'єднана регіональними, світоглядними, галузевими, корпоративними тощо перегородами, на сьогодні виявилась просто нездатною очолити трансформаційні процеси в Україні. І справа не лише в тому, що перед нею постали надзвичайно складні завдання — об'єднати різні регіони України за умов соціально неструктурованого суспільства, власне, українські політики в більшості своїй ще й сьогодні перебувають у полоні стійких

пострадянських міфологем, згідно з якими домінуючим чинником консолідації українського суспільства виступає економічна складова, після розв'язання якої всі інші проблеми будуть подолані мало не автоматично.

Однак реалії українського життя однозначно засвідчують, що невіршені проблеми духовного та, зокрема, ідеологічного плану все більше стають на заваді подальшого розвитку нашого суспільства, при цьому ми вважаємо цілком обґрунтованою точку зору тих науковців, які вважають, що подальша трансформація України до суспільства постмодерну можлива лише за умови максимального залучення творчого потенціалу переважаючої більшості членів усього суспільства. При цьому важливим є не лише вибір найбільш оптимального шляху трансформації суспільства, а й концентрація зусиль на найбільш перспективних спрямуваннях його розвитку, що є можливим лише за умови потужної об'єднавчої ідеї, носієм та генератором якої виступають державні інституції та знані політичні лідери зі значним потенціалом кредиту довіри у суспільства. Поза такого роду ідеями якісна трансформація просто неможлива, адже досвід країн пострадянського блоку однозначно підтверджує це. Скажімо, у Польщі, Чехії, республіках Балтії тощо, визначальним чинником посттоталітарних трансформацій виступила ідея національної єдності, корельована приналежністю до європейської культурної парадигми, у Болгарії, Румунії та Чехії — демократичних цінностей так званого вільного світу. Що ж до України, слід однозначно визнати, що за роки незалежності так і не була вироблена ідеологічна парадигма, здатна консолідувати українців у єдину політичну націю. І хоча зазначена проблема не залишалась поза увагою дослідників та політиків, вважаємо, що розгляд її і на сьогодні перебуває під певними ідеологічними кліше на зразок концептів «слов'янського братства», «найдревнішої хліборобської цивілізації Європи» «зрусифікованості» чи навпаки «полонізованості» частини українців із втраченими етнонаціональними витоками.

Однак вважаємо, що зазначена проблема, яка на поверхні виступає як суто політична та досить часто використовується партійними функціонерами як привабливе ідеологічне гасло, по суті своїй зачіпає глибинні етнокультурні нашарування та за певних обставин може призвести до серйозних наслідків, аж до загрози розколу українського суспільства. Причина цього, на наш погляд, криється в недооцінці геополітичного положення України, корельованого особливостями її історичного минулого. Адже період бездержавності української спільноти та сусідство з культурно та етнічно близькими народами, а також загроза знищення від південних сусідів протягом багатьох століть змушували українську еліту постійно спиратись на державницькі інституції зазначених країн як останню інстанцію при розгляді як зовнішньополітичних, так і внутрішніх проблем. Це не могло не породити структурної деформації українського суспільства перш за все в плані нездатності керівників щодо самостійного прийняття рішень з кардинальних питань українського життя. Відповідно, українська керівна верства і на сьогодні не здатна повірити до кінця у власні сили та вбачає в політичній владі перш за все інструментарій для захисту власних або корпоративних інтересів. А широкий загал, спираючись на власний специфічний історичний досвід, апріорно не довіряє своїм керманичам, вбачаючи в будь-яких їхніх діях не турботу про державні справи, а індивідуалістичний корисливий інтерес. Таким чином можна констатувати, що в українському суспільстві державницький інстинкт української політичної нації перебуває у зародковому стані, причому територіальні особливості не дають підстав стверджувати, що в окремих регіонах ставлення до державницьких інституцій суттєво відрізняється. Адже при радикально протилежній риториці представників, скажімо, західних та східних областей, навряд чи можна виявити розбіжності у їх ставленні до владних інституцій як механізму задоволення особистих потреб.

Саме зазначена причина стає головною перепорою становлення української політичної нації, причому політика як мистецтво компромісів задля збереження стратегічної мети сприймається більшістю сучасних можновладців як прояв слабкості, більше того, як спроба зазіхання на особисту власність політика. Адже для переважної частини їх участь у політичному житті — не що інше, як вдалий бізнес-проект, що дозволить (причому негайно) забезпечити адекватний матеріальним витратам надприбуток. Причому методи, встановлені у бізнесових стосунках періоду первісного накопичення капіталу, екстраполюються і на сферу українських політичних стосунків, віддзеркалюючи їх. Саме тому процес консолідації української політичної еліти може відбутись лише за умови певного відсторонення її від бізнесових структур, усвідомлення нею потреби піднятись до рівня загальнонаціональних інтересів над корпоративними, регіональними тощо. Однак слід визнати, що вказані процеси аж ніяк не можуть бути реалізованими миттєво, адже для становлення нової хвилі політичних лідерів потрібні не лише суб'єктивні чинники (наявність нової генерації політичних лідерів) але й об'єктивні — певний рівень зрілості громадянського суспільства в Україні.

За умов, що склались в українському суспільстві на початок ХХІ ст., коли початкова фаза структуризації суспільства в цілому збігається із зародковим станом формування української еліти як такої, слід однозначно визнати, що альтернативи посиленню ролі державницьких інституцій та концентрації влади в єдиному центрі в Україні на сьогодні просто немає. Більше того, сильна політична влада буде вимушено концентрувати у своїх руках не лише притаманні їй функції, але й забезпечення стратегічного курсу у сфері державницької ідеології, корельованої з інформаційною, освітньою, міжконфесійною, регіональною тощо політикою. Це аж ніяк не означає корекцію стратегічного курсу на

розбудову демократичного суспільства та інтеграцію в європейське співтовариство. Однак слід визнати, що проблема прискореного руху по шляху євроінтеграції за таких умов не може бути реалізованою у кілька років. У іншому разі навіть інтегрована до європейського співтовариства Україна може перетворитися на серйозну геополітичну проблему для об'єднаної Європи.

На підтвердження зазначеного слід вказати, що цілком виправданою є точка зору С.Хангтінгтона, згідно з якою саме через Україну проходить цивілізаційний розлом двох культурницьких парадигм — західноєвропейської та російсько-православної. Причому «об'єднання с общими идеологическими установками или сплотившиеся вокруг сверхдержав уходят со сцены, уступая новым союзам, сплотившимся на основе общности культуры и цивилизации» [3, с.185]. Вважаємо, що зазначена концепція дає ключ для аналізу трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві. Адже за роки незалежності перманентні спалахи політичних конфліктів по лінії Захід-Схід якраз і відтворюють дезінтеграційні процеси, що стали на заваді становлення української політичної нації. Недовга історія української незалежності засвідчує, що перманентний кризовий стан українського суспільства, то спадаючи, то загострюючись, продовжується протягом майже двох десятиліть. Причому слід зауважити, що навряд чи продуктивним у теоретичному плані є спроби розглядати як його основу іноземні впливи — чи то зазіхання НАТО, чи то «руку Москви». Так, Україна сьогодні є предметом посиленої уваги з боку основних геополітичних гравців, але витoki соціально-політичної напруженості криються перш за все у внутрішніх проблемах, і передусім у перманентному чергуванні спалахів напруженості по лінії Захід-Схід, що змінюються протистоянням усередині управлінських верств.

Якщо проаналізувати початок 90-х років минулого століття, то очевидним є те, що протистояння носило чітко виражений культурно-регіональний характер західного регіону по лінії Захід-Схід, а тодішня номенклатура зберігала свою цілісність, поступово мімікуючи від комуністичних духовних парадигм до національно-державницьких. Однак слід підкреслити, що незважаючи на нові історичні умови переважна частина управлінсько-господарської еліти посттоталітарного суспільства продовжує бути зорієнтованою на духовні цінності минулої епохи і перш за все — на відтворення за нових умов компонентів імперської свідомості. Такого роду свідомість передбачає перш за все повне ігнорування особистих інтересів широкого загалу, які повинні бути принесені в жертву цілям, що перебувають за межами буденного інтересу більшості членів суспільства і слугують зміцненню імперії як такої. При цьому будь-які жертви, принесені в ім'я реалізації такого роду проектів однозначно тлумачаться як доцільні та виправдані. Людина за такої ситуації розглядається не як самоціль та прикінцева мета соціальних перетворень, а лише як засіб зміцнення імперії. Коли ж імперія відійшла в минуле, місце абстрактного імперського інтересу посідає не менш абстрактна міфологема неймовірного збагачення. Адже десятки вітчизняних мільярдерів та мультимільонерів, багатства яких були накопичені у неймовірно короткі строки — буквально за кілька років незалежності нашої держави, просто нездатні усвідомити, що фетиш величезного багатства, заради якого принесені в жертву економіка та потужний людський потенціал України, з часом обернеться проти власників такого багатства. У суспільстві постмодерну ігнорування зазначених факторів є шляхом у нікуди, і може призвести або до втрати незалежності країни, або до перетворення нашої держави у «бананову республіку» в центрі Європи. За цих умов чинник національного приниження та відсутність можливостей повноцінного управління накопиченими ресурсами стануть

невід'ємною характеристикою вітчизняних нуворишів. Що ж до широкого загалу, імперська свідомість диктує сприйняття народу як своєрідного придатку до державних інституцій, де від позиції «простої» людини нічого не залежить, а принесення її в жертву абстрактним конструкціям є цілком нормальним та виправданим. Більше того, широкий загал у межах такого типу свідомості виявляє постійну готовність до відтворення різного роду міфологем щодо винятковості власної ролі в історичному процесі, що виражається у боротьбі за «світле майбутнє», «євроінтеграцію», «слов'янську єдність» тощо. І лише події осені 2004 р. можна розглядати як своєрідний злам усталених стереотипів імперської духовної парадигми. Адже тоді чи не вперше в новітній історії України мета і засоби її досягнення виступали в суспільстві як єдине ціле, що відкривало небачені перспективи для реалізації соціальних новацій та зламу стереотипів імперської свідомості. На жаль, в силу як об'єктивних, так і суб'єктивних причин зазначений шанс було реалізовано лише частково, і тому міфологеми імперської свідомості хоча й були піддані переосмисленню, однак не змінили своєї суті у масовій свідомості. Зазначимо також, що імперська свідомість характеризується духовним ригоризмом, тобто категоричним неприйняттям будь якої точки зору, яка хоча б частково не збігається з власною. Адже це є сутнісною характеристикою сучасного українського політикуму.

Висновки. Саметому, вважаємо, так болісно в українському суспільстві сприймається розподіл повноважень між окремими владними інституціями, адже неподолані компоненти імперської міфології, здатні витлумачувати такого роду плюралізм виключно як прояв слабкості та є неприйнятними для масової свідомості. Класичним прикладом такого роду відторгнення є Російська Федерація, це нинішнє керівництво остаточно дійшло до висновку, що регенерація «Великої Росії» можлива лише за умови відновлення імперської

духовної парадигми на противагу західноєвропейським духовним цінностям. І як не парадоксально це звучить, однак є всі підстави стверджувати, що своєрідна імперська ностальгія спостерігається і в українському суспільстві, однак зі специфічними для нашого суспільства рисами. Так, події останніх років свідчать, що так званий розкол на схід і захід України не можна зводити лише до політичного чинника, на нашу думку, в основі його лежать політтехнології, зорієнтовані на використання імперських міфологем про колись потужну державу, на шляху розвитку якої стоять або «комуністи», або «націоналісти», залежно від політичних уподобань. Однак обидва спрямування демонструють нерозуміння нової історичної ролі України в європейському та світовому просторі. І справа не лише у банальній меншовартості, орієнтації на зарубіжну підказку чи допомогу, справа перш за все в тому, що імперські підходи до внутрішніх і зовнішніх проблем, які постали перед нашою державою, у нинішніх умовах просто не спрацьовують, однак нових геополітичних вимірів сьогодні українська правляча верства просто не зуміла віднайти. Варто підкреслити, що сучасна українська політична еліта зараховує себе не до власної державницької парадигми, а до тієї чи іншої наддержавної спільноти, прагнучи саме таким чином розв'язати як зовнішні, так і внутрішні проблеми України, де народу відводиться «почесна роль» статиста, а не суб'єкта історичного процесу. Підтвердженням цього є однозначне небажання українських посадовців розглядати навіть гіпотетичну можливість України отримати позаблоковий статус нейтральної країни та реалізувати вигоди від власного географічного положення.

Однак за умов постмодерну час імперій (хоча б у класичному розумінні) завершується. І хоча ностальгія за минулим ще буде довго даватися взнаки у духовних вимірах українців, продукуючи міфологеми про винятковість та особливу значимість української держави, слід однозначно

розпрощатися із такого роду ілюзорними конструкціями і нарешті використати світовий досвід розбудови власної держави. Він полягає передусім в усвідомленні потреби радикальних трансформацій державницьких інституцій, які першоосновою своєї діяльності повинні вбачати не реалізацію абстрактних конструкцій, а задоволення потреб та інтересів широкого загалу. Саме таким чином українське суспільство зможе переорієнтувати власну політичну систему до функціональних потреб не супердержави, а звичайної країни європейського типу. Відповідно, той пласт міфологем, який продукувався імперською духовною парадигмою, почне поступово відходити в минуле, а суспільна свідомість почне долати ті форми відчуження суспільства від держави, які є характерними для імперської свідомості. У свою чергу формування державницької духовної парадигми в українському суспільстві з неминучістю буде орієнтоване на сприйняття української держави як єдиного цілісного організму та толерантного сприйняття тих регіональних особливостей, які існують в будь якій державницькій спільноті. Саме це стане основою відмирання міфологем щодо існування в Україні кількох регіонів, які в духовному плані є антагоністами і нездатні прийти до консенсусу у баченні перспектив розвитку України.

Література

1. Гумилев Л. Биосенос и биосфера Земли. — М., 2005.
2. Веллер М. Великий последний шанс. — Санкт-Петербург, 2005.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — М., 2003.

Надійшла до редакції 4.08.2007 р.